

Strokovne novosti novega zakona o knjižničarstvu: HOMMAGE MATIČNI SLUŽBI IN MATIČNI KNJIŽNICI

Eva Kodrič-Dačić

Oddano: 25.08.2003 – Sprejeto: 30.09.2003

Izvirni znanstveni članek

UDK 027.54(497.4)

Izvleček

Matično službo na področju knjižničarstva in matične knjižnice je uzakonil prvi slovenski Zakon o knjižnicah leta 1961, novi zakon o knjižničarstvu pa jih je po štiridesetih letih delovanja poimensko ukinil. Matične dejavnosti naj bi pospeševale razvoj knjižničarstva, zagotavljale strokovno usklajeno delovanje in razvoj knjižničnega sistema predvsem na področju ljudskih knjižnic. Obsegale so spremljanje dejavnosti knjižnic, vključno z izvajanjem statističnih raziskav, svetovanje knjižnicam, strokovno izobraževanje knjižničarjev, skrb za razvoj knjižnic in knjižničarske stroke ter pripravo strokovnih osnutkov zakonskih predpisov, ki se nanašajo na knjižnice. Občinske matične knjižnice, ki naj bi te dejavnosti izvajale in tudi same služile kot vzor, so v času svojega nastanka pomenile napredno organizacijsko obliko. Pospešile so razvoj ljudskih knjižnic in oblikovanje njihove mreže, nikoli pa niso v celoti izpolnile zahtevnih nalog, ki jim jih je predpisala Konceptija razvoja knjižničarstva v Sloveniji leta 1971 in Zakon o knjižničarstvu leta 1982. Novi zakon je sicer izraza matična dejavnost in matična knjižnica opustil, vendar je matične dejavnosti ohranil na državnem in na regionalnem nivoju.

Ključne besede: matična knjižnica, matična služba, javne knjižnice, knjižnični informacijski sistem, Slovenija

---

KODRIČ-DAČIĆ, Eva: Hommage to the central library and central library services. Knjižnica, Ljubljana, 47(2003)3, 7-33

Abstract

Central libraries and their special activities were introduced in the first Slovenian Library Act in 1961. After 40 years, in 2001, they were terminated by the new Slovenian Library Act. Their activities should have promoted the development of librarianship and ensured a harmonised and professional functioning and development of the library system and particularly of public libraries. The services included monitoring the libraries, the collection of statistical data, consultations, professional education of library staff, support for the development of libraries and librarianship and preparation of drafts for library legislation. Municipal central (public) libraries, which should have promoted these activities and, at the same time, serve as model libraries, were, at the time of their introduction, advanced organisations. They accelerated the development of public libraries and of their networks, but they have never implemented demanding tasks, which were specified in the document issued in 1971, the Conception of the development of librarianship in Slovenia and in Librarianship Act 1982. The new library act omits the terms central library services and central library, but their special activities are preserved at the state as well as at the regional level.

Key words: central libraries, central library services, public libraries, library information system, Slovenia

1 Uvod

Matične knjižnice in z njimi matično službo za knjižnice je uzakonil Zakon o knjižnicah iz leta 1961, novi Zakon o knjižničarstvu pa jih je po štiridesetih letih delovanja poimensko ukinil. V temo zgodovine so zdrknile tako rekoč neopazno in noben bibliotekarski glas se ni dvignil v njihovo zaščito. Vendar so v času svojega nastanka pomenile pomembno organizacijsko obliko, ki je pospešila predvsem razvoj ljudskih knjižnic in oblikovanje njihove mreže. Zato ne moremo mimo izjemnega pomena te vrste knjižnic za razvoj slovenskega knjižničnega informacijskega sistema. Po drugi strani pa so bile z njihovo uvedbo ljudske in študijske knjižnice na formalni ravni poenotene, s čimer so bile študijske oziroma pokrajinske knjižnice postavljene na stranski tir in z zakonom iz leta 1982 tudi formalno prezrte. Posebne dejavnosti, ki naj bi jih matične knjižnice izvajale, so obsegale predvsem svetovanje knjižnicam, spremljanje njihove dejavnosti, vključno z izvajanjem statističnih raziskav, strokovno izobraževanje knjižničnih delavcev, skrb za razvoj knjižnic in knjižničarske stroke ter pripravo strokovnih osnutkov zakonskih predpisov, ki se nanašajo na knjižnice. To pa so naloge, ki naj bi zagotavljale strokovno in organizacijsko usklajeno delovanje in razvoj javnega knjižničnega sistema. Take sistemske naloge niso nujno veza-

ne na knjižnice in po svetu jih izvajajo različni subjekti. Obseg teh dejavnosti in pristojnosti organov, ki jih izvajajo, se med seboj razlikujejo. Njihovo težišče je lahko na administrativnem ali pa na strokovnem delu, odvisno pač od področja, na katerem subjekt deluje. V nekaterih državah skrbi zanje državna administracija (na primer Francija), drugje opravljajo te naloge nacionalne knjižnice (predvsem v deželah bivše Vzhodne Evrope – Češka, Madžarska, Slovenija, Hrvaška...) ali pa jih izvajajo samostojni subjekti (na primer National Library Authority na Danskem ali National Library Board v Singapurju). Kdo bo take naloge izvajal in v kakšnem okviru (le za posamezne vrste knjižnic ali za knjižnični sistem kot celoto), je odvisno od tradicije in razvitosti knjižničarstva v konkretnem okolju.

Matične oziroma sistemske dejavnosti na področju javnega knjižničarstva so se na Slovenskem izvajale že veliko pred sprejemom Zakona o knjižnicah iz leta 1961. Že od samega začetka uvajanja javnega knjižničarstva v avstrijskem cesarstvu je za strokovno enotnost knjižničnega sistema skrbel poseben državni organ, ki je sicer bdel nad področjem šolstva: Študijska dvorna komisija (Studien Hof-Commission). V njeni pristojnosti ni bilo le odločanje o financiranju javnih knjižnic, temveč tudi spremljanje in usmerjanje njihovega strokovnega dela¹. Komisija je namreč izdala prve strokovne standarde, ki so bili uvedeni v javnih knjižnicah avstrijskih dežel, torej tudi na Slovenskem². Po razpustu Študijske dvorne komisije, je njene naloge v drugi polovici 19. stoletja prevzelo Ministrstvo za uk in bogočastje. Čeprav v primerjavi s Študijsko dvorno komisijo njegovo delo, povezano s knjižnicami, ni bilo tako opazno, je iz predpisov, ki jih je ministrstvo objavljalo, moč sklepati, da so bile njegove naloge tako administrativno formalne kot strokovno vsebinske narave. Knjižnice in bibliotekarji so tak centraliziran način usmerjanja javnega knjižničnega sistema sprejemali in podpirali, saj je omogočal njegov usklajen razvoj. In ko je po prvi svetovni vojni pri nas avstro-ogrski sistem nadomestila relativna pasivnost za knjižnice pristojnega ministrstva v Kraljevini Jugoslaviji, se je v strokovnih krogih še vedno ohranila živa ideja o organu, ki naj bi usmerjal delo javnih knjižnic. V osnutkih knjižničnih zakonov iz obdobja med obema vojnama zasledimo tako zahteve po oblikovanju referata za knjižničarstvo v okviru ministrstva, odgovornega za javne knjižnice, kot tudi predloge o ustanovitvi strokovnega telesa, ki naj bi na nivoju države vodilo strokovno organizacijo bibliotekarskih del, skrbelo za izdelavo pravilnikov o ustanavljanju javnih knjižnic, o vodenju centralnega kataloga in podobno³. Opisani organi in koncepti so se nanašali na spremljanje in usmerjanje celotnega sistema javnih knjižnic, predvsem pa knjižnic, ki so formalno delovale na področju šolstva. Šele v času med obema vojnoma se je izoblikovala zamisel o službi, ki naj bi nudila podporo ljudskim knjižnicam. V obliki posvetovalnic

---

1 Glej Kodrič-Dačić, E. Matija Čop in njegov prispevek k slovenskemu bibliotekarstvu. *Knjižnica*, 1997, l. 41, št. 2/3, str. 17-31.

za podeželske ljudske knjižnice in knjižničarje jo je predstavil Avgust Pirjevec. Predlagal je, naj bi v okrajnih knjižnicah organizirali službe, ki bi izvajale posebne naloge tako za uporabnike (na primer medbibliotečno izposajo) kot za knjižnice. Delovale naj bi kot posvetovalnice za knjižnice in knjižničarje svojega okraja. Pomagale naj bi pri ureditvi poslovanja novoustanovljenih knjižnic, jih usmerjale pri pridobivanju knjižničnega gradiva, njegovi postavitvi in opreми, pri vodenju katalogov in inventarja, jim pomagale pri računovodskih poslih, pri poslovanju s strankami in pri načrtovanju prostorov za knjižnico ter pri njihovi opreми. Za manjše knjižnice naj bi opravljale knjigoveške storitve, predvsem pa naj bi skrbale za izobraževanje knjižničarjev z organiziranjem tečajev, sestankov in predavanj in izdajale navodila o delu v obliki okrožnic. Posvetovalnica naj bi zbirala tudi statistično gradivo o delovanju knjižnic in s pomočjo inštruktorjev oziroma potovalnih učiteljev izvajala svetovalno službo na terenu⁴.

2 Razlogi za razvoj matičnih knjižnic in matične službe pred letom 1961

Vendar je bilo potrebno za uvedbo matične dejavnosti in matičnih knjižnic poleg izdelanih strokovnih konceptov tudi vzpodbudno družbeno okolje. Če hočemo namreč danes razumeti njihov nastanek v začetku šestdesetih let preteklega stoletja, potem moramo poznati tako stanje našega knjižničarstva in knjižnic neposredno po drugi svetovni vojni kot tudi družbeno klimo, ki je v tem času zajela Slovenijo. Val revolucije je nenadoma dvignil pomen ljudskih knjižnic. Te so se pač dobro prilegale konceptu zmagovite komunistične ideologije in če je bilo devetnajsto stoletje čas razvoja licejskih, univerzitetnih in študijskih knjižnic, je bila druga polovica dvajsetega stoletja na Slovenskem brez dvoma obdobje uvajanja in razcveta ljudskih knjižnic. V primerjavi s preteklimi obdobji je bila ta vrsta knjižnic na Slovenskem skoraj popolna novost. Med obema vojnama so bile javne ljudske knjižnice, ki jih je financirala država oziroma lokalna skupnost, prej izjema kot pravilo. Njihove naloge so opravljale javne društvene in deloma tudi šolske knjižnice. Po koncu II. svetovne vojne pa je zanje v Jugoslaviji nastopilo novo obdobje. Njihov razvoj je podpiral partijski vrh s predsednikom Titom na čelu, seveda v sozvočju s trendi v Sovjetski zvezi, ki je tudi na tem področju postala naš novi vzor. Ljudske knjižnice so tam že igrale pomem-

2 Gre za inštrukciji, ki sta določali organizacijo in strokovno ureditev univerzitetnih in licejskih knjižnic in sta bili izdani leta 1778 in 1825.

3 Kodrič-Dačić, E. Neuspešni poskusi za sprejem zakona o javnih knjižnicah v Kraljevini Jugoslaviji v letih 1929-1935. *Knjižnica*, 2000, l. 44, št. 3, str. 7-29.

4 Glej Pirjevec, A. *Knjižnice in knjižničarsko delo. Celje, 1940, str. 304-306.*

bno vlogo pri »likvidaciji nepismenosti« in izobraževanju ljudskih množic. Nadežda Krupska, življenjska in ideološka sopotnica Vladimirja Iljiča Lenina, je z odkrito naivnostjo, značilno za to obdobje, predstavila Leninove stike s knjižnicami in njihov pomen za njegovo delo. Po Leninovem mnenju naj bi »...knjižnica in ljudska čitalnica še dolgo časa služili kot glavni vir in edina ustanova, še posebej na vasi, za politično vzgojo množic...«⁵, pri čemer pa je pri sami organizaciji knjižničarstva zahteval centralizacijo in uvajanje ameriško-švicarskega sistema⁶. Razumljivo je, da je bilo zato delo v knjižnici odgovorno in knjižničarji naj bi po besedah Josipa Visarionoviča Stalina celo postali »inženirji človeških duš«⁷. Zato ne preseneča, da najdemo v prvem priročniku za ljudske knjižnice, ki je izšel pri nas po drugi svetovni vojni, tudi podroben opis »rdečega kotička«, to je prostora, v katerem naj bi delavci v miru proučevali klasike marksizma⁸. Po mnenju Boga Preglja, avtorja tega priročnika, »...mora biti ljudska knjižnica zaradi svoje izobraževalne naloge važen usmerjevalec pri ideoloških in dnevnih vprašanjih, prav tako pa mora oblikovati okus in sposobnost doživljanja umetniških del. Velika naloga ljudskih knjižnic je prav v tem, da oblikujejo z zdravo in živo knjigo bralčev značaj, da dvigajo raven splošne izobrazbe, oblikujejo estetski in etični čut in pomagajo pri vzgoji novih kadrov.«⁹ Bolj kakor posnemanje ideoloških vzorov, ki resnici na ljubo, niti v obdobju neposredno po drugi svetovni vojni na področju knjižničarstva niso bili tako močni, da bi prevladali v strokovnih tekstih, pa je bil za razvoj slovenskega knjižničarstva pomemben prevzem organizacijskega modela ljudskih knjižnic. To obdobje nam je namreč v knjižničnem sistemu in v bibliotekarski terminologiji zapustilo knjižnično mrežo (Bibliotheksnetz, äëääëîðåöíàÿ ñåðü), ki jo v nam domačem pomenu¹⁰ zaman iščemo med sodobnimi angleškimi in ameriški bibliotekarski termini. Njeno oblikovanje naj bi predlagal sam Vladimir Iljič Lenin in po njegovem naj bi bila glavna naloga bibliotekarske znanosti socialistične dežele prav enotna in načrtno organizirana mreža knjižnic¹¹.

Prvi koncept organizacije ljudskih knjižnic pri nas je nastal že pred koncem druge svetovne vojne. Septembra leta 1944 ga je izdelal Bogomil Gerlanc, že mesec kasneje pa ga je obravnaval odsek za prosveto pri oddelku za umetnost in ljudsko prosveto¹². Ta dokument je že nakazoval mrežo knjižnic, saj je govoril o

---

5 Krupska, N. Šta je pisao i govorio Lenjin o bibliotekama. Beograd, 1950, str.17; več o tem glej tudi Dolar, J. Lenin in knjižnice. Knjižnica, 1970, l. 14, št. 1/4, str. 5-7.

6 Krupska, N. Šta je pisao i govorio Lenjin o bibliotekama. Beograd, 1950, str. 14.

7 Pregelj, B. Delo knjižničarja v ljudski knjižnici. Ljubljana, 1950, str. 14.

8 Glej Pregelj, B. Delo knjižničarja v ljudski knjižnici. Ljubljana, 1950, str. 18.

9 Pregelj, B. Delo knjižničarja v ljudski knjižnici. Ljubljana, 1950, str. 6.

10 Mreža knjižnic je povezana skupina istovrstnih knjižnic na določenem območju.

11 Glej Lexikon des Bibliothekswesens. Bd.1. Leipzig, 1975, str. 241-243.

12 Glej Ob tridesetletnici oblikovanja temeljev sodobnega slovenskega knjižničarstva. Knjižnica, 1974, l. 18, št. 1-2, str. 1-3.

povezavah vseh knjižnic okrožja z okrožno knjižnico, ki naj bi opravljala matične funkcije (nadzor nad krajevnimi knjižnicami, zbiranje poročil, dajanje navodil, organizacija predavanj in podobno). Vse okrožne knjižnice naj bi bile povezane s centralno knjižnico, to je takratno Univerzitetno knjižnico v Ljubljani, ki naj bi imela za izvajanje matičnih nalog poseben oddelek. Vendar so člani oddseka zavrnila ta po njihovem mnenju togi in hierarhični sistem ter knjižnice prepustili stihijski rasti.

Prvi odloki o ustanovitvah samostojnih javnih knjižnic, ki segajo v leto 1945 in 1946, z izjemo nekaterih matičnih nalog, ki so jih nalagali nacionalni knjižnici, še niso zaokrožili javnega knjižničarstva v sistem. Študijske knjižnice naj bi med drugim izvajale naloge pokrajinskih knjižnic, ljudske knjižnice pa naj bi skrbele za izobraževanje in prosvetljevanje državljanov, vendar med njimi ni bilo uzakonjenih povezav. Uredba o ljudskih knjižnicah¹³, ki je med drugim prepovedala zasebne javne knjižnice, je predpisovala ustanovitev ljudske knjižnice na sedežu vsakega Narodnoosvobodilnega odbora. Praviloma naj bi se financirale iz sredstev lokalnih skupnosti. Nadzor nad njimi pa naj bi po določbah uredbe izvajal Oddelek za ljudsko izobraževanje pri Ministrstvu za prosveto.

Tako se je začelo obdobje ekstenzivnega in nekontroliranega ustanavljanja knjižnic, saj naj bi po političnih priporočilih vsak stanovanjski blok in delovna enota imela lastno knjižnico. Zato je bilo po prvem, precej nepopolnem pregledu knjižnic, ki ga je leta 1948 izvedlo Ministrstvo za prosveto LRS, v Sloveniji evidentiranih kar 1.164 javnih ljudskih knjižnic (kamor so bile vštete le tiste, ki so imele fond večji od 100 knjig), ki so skupaj imele 318.441 knjig (kar je predstavljalo približno polovico fonda, s katerim so razpolagale javne društvene in ljudske knjižnice pred drugo svetovno vojno). Povprečna knjižnica je bila torej skromna, saj je njena vse prejšnja kot raznolika zbirka obsegala približno 300 knjig. Javne knjižnice so bile namreč od konca vojne naprej podvržene ideološkemu čiščenju, skromna založniška produkcija pa tudi ni omogočala hitrega in kakovostnega dopolnjevanja knjižničnih zbirk¹⁴. Uredba, ki je sicer spodbudila ustanavljanje ljudskih knjižnic, je obenem pospešila drobljenje skromnih materialnih in kadrovskega virov. Neposredno po drugi svetovni vojni v ljudskih knjižnicah praktično ni bilo strokovnih bibliotekarskih delavcev. Večina njihovega osebja so sestavljali laiki in volonterji. Ključna slika se niti deset let po vojni še ni izboljšala. Statistični podatki, ki jih je v svojem poročilu o ljudskih knjižnicah leta 1957 predstavila Mara Šlajpah, sicer kažejo na porast knjižničnih fondov (980.775 zvezkov) in na upad števila ljudskih knjižnic (759 knjižnic), hkrati pa

13 Uredba ministrstva za prosveto o ljudskih knjižnicah. Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, Ljubljana, 1945, št. 37, str. 169.

14 Glej Gerlanc, B. Slovenske ljudske knjižnice. Ljubljana, 1955. Avtor poroča, da je v letih 1945 do 1950 v Sloveniji izšlo okoli 350 del, primernih za ljudske knjižnice in večina podeželskih knjižnic naj bi bila sestavljena prav iz knjig in brošur, ki so izšle po vojni.

tudi na slabo strokovno usposobljenost knjižničnih delavcev. Vse slovenske ljudske knjižnice tistega časa so zaposlovale le 49 strokovnih delavcev (dva bibliotekarja in 47 knjižničarjev)¹⁵. Zato so knjižničarji sicer evforično poudarjali, da je revolucija dala knjižničarstvu velik razmah in polet, vendar so obenem tudi priznavali, da je bil razvoj prehitel in zato ni omogočal organizacije kakovostnih knjižnic.

3 Izvajanje matičnih nalog pred letom 1961 in poskusi ustanovitve bibliotečnega centra

Hitra in nenadzorovana rast ljudskih knjižnic, njihove skromne knjižnične zbirke in pomanjkanje strokovnih delavcev je klicalo po ureditvi razmer. Prve matične naloge so bile sicer že z ustanovno uredbo predpisane Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani¹⁶, in nacionalna knjižnica je že v štiridesetih letih začela z organizacijo kakovostnih in zahtevnih strokovnih knjižničarskih tečajev. Vendar sta na področju razvijanja knjižničnega sistema v povojnih letih poleg nacionalne knjižnice zavzeto delovala še dva subjekta: v okviru državne uprave je bilo to Ministrstvo za prosveto, zelo intenzivno in z velikim uspehom pa je razvoj knjižničarstva podprlo tudi Društvo bibliotekarjev Slovenije, ustanovljeno leta 1947. Naloge med temi tremi subjekti niso bile jasno razmejene, njihove aktivnosti so se na posameznih področjih prekrivale, enotni niso bili niti njihovi pogledi na problematiko usmerjanja razvoja knjižnic.

Slovensko bibliotekarsko društvo, katerega strokovno jedro so sestavljali bibliotekarji Narodne in univerzitetne knjižnice, se je lotevalo vseh problemov, ki so se pojavljali pri delu knjižnic. Že na prvem občnem zboru si je društvo med svoje naloge zadalo skrb za šolanje kadrov, zbiranje gradiva za informativni pregled slovenskih knjižnic in utrjevanje mreže ljudskih knjižnic. V petdesetih letih je društvo te systemske oziroma matične naloge celo zelo uspešno izvajalo: izdelalo in izdalo je pregled slovenskih knjižnic¹⁷, sodelovalo je pri oblikovanju statističnih vprašalnikov o delu knjižnic, svetovalo je knjižničarjem, v okviru stro-

---

15 Glej Šlajpah, M. Stanje in osnovna vprašanja ljudskih knjižnic v LR Sloveniji. *Knjižnica*, 1959, l. 3, št. 1-4, str. 18-27.

16 Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije*, Ljubljana, 1945, l. 1/2, št. 46, str. 225-226. Nacionalna knjižnica naj bi pomagala knjižnicam v Sloveniji z navodili o poslovanju in skrbela za strokovno izobrazbo njihovih nameščencev.

17 Rijavec, J., M. Zidar. *Slovenske knjižnice*. Ljubljana, 1951.

kovnih komisij je izdelalo priročnike za posamezna strokovna področja¹⁸, močno pa se je angažiralo tudi na področju zakonodaje in uvajanja strokovnega bibliotekarskega izobraževanja. Tako je društvo obravnavalo vrsto osnutkov zakonov in predpisov (zakon o bibliotekah, novo uredbo o bibliotekarski stroki, načrt uredbe o znanstvenih in strokovnih knjižnicah, osnutek uredbe o centralnem katalogu, osnutek zakona o Narodni in univerzitetni knjižnici, načrt zveznega pravilnika za medknjižnično izposojanje knjig), si prizadevalo za zakonsko ureditev ljudskega knjižničarstva ter obravnavalo splošno problematiko društvene upravljanja v knjižnicah. Na področju strokovnega izobraževanja je sestavilo načrt in program tečajev za nižje bibliotekarje, knjižničarje in bibliotečne tehnike, si prizadevalo za ustanovitev oddelka za knjižničarstvo na Višji pedagoški šoli in za uvedbo knjižničarstva kot predmeta na učiteljskih. Posebej intenzivno je društvo delovalo na področju ljudskega knjižničarstva. Že marca 1950 je bila v njegovem okviru ustanovljena Sekcija za ljudske knjižnice, ki svoje dejavnosti ni omejevala le na področje Slovenije, temveč je aktivno posegala tudi v delo Zveze društev bibliotekarjev Jugoslavije.

Prav Društvo bibliotekarjev Slovenije je leta 1955 tudi izdelalo predlog bibliotečnega centra za Slovenijo, predhodnika matične službe za ljudske knjižnice. Ideja o bibliotečnih centrih seveda ni bila originalna. Prezeta je bila po že obstoječih jugoslovanskih bibliotečnih centrih, ki so nastali po tedanjih vzorih (na primer po sovjetskih metodičnih kabinetih za knjižnice pri državno upravnih organih za kulturo in prosveto oziroma po francoski direkciji za razvoj knjižničarstva, tako obliko pospeševanja razvoja ljudskih knjižnic pa so priporočali tudi UNESCO-vi priročniki¹⁹). Iniciativa za ustanavljanje bibliotečnih centrov je bila dana že na prvem kongresu Zveze društev bibliotekarjev FNRJ leta 1949²⁰. Predlog je bil deležen splošne podpore in republiški knjižnični cen-

18 V obdobju desetih letih let so bile na iniciativo in s sodelovanjem društva objavljene ali izdelane številne publikacije. Že leta 1947 je izšel priročnik *Abecedni imenski katalog*. Leta 1950 je NUK razmnožil skripta bibliotekarskih tečajev, Bogo Pregelj pa je objavil *Delo knjižničarja v ljudski knjižnici*. Ljubljana, 1950. Valter Bohinec je že leta 1953 pripravljal *Pravila za katalogizacijo v grafičnih zbirkah*, leta 1957 pa izdal *Zgodovino knjige, knjižnic in tiska*, leta 1955 je Bogomil Gerlanc izdal *Slovenske ljudske knjižnice*, Jože Logar *Uvod v bibliografijo*. Leta 1961 je Mara Šlajpah objavila priročnik *Ljudske knjižnice*, pripravljala pa so se tudi pravila za abecedni stvarni katalog, za katalogizacijo glasbenega gradiva, korporativno značnico in drugo...

19 Glej *Le developpement des bibliothèques publiques en Amérique Latine*. Paris, 1953, str. 43-44.

20 Med smernicami za prihodnje delo zveze je bila sprejeta tudi naslednja: » Da Savez društava preko svojih organa, republičkih društev i njihovih članova pomogne narodnoj prosvetnoj vlasti i masovnim organizacijama na izgradnji mreže popularnih biblioteka, naročito u kulturno zaostajim republikama i krajevima. On će posvetiti naročitu brigu seoskim i mesnim bibliotekama, pomoći njihovo stručno uredjenje, izgradnju kadrova i omasovljenje, i raditi na pojačanju njihovog rada na ideološko-političkom, kulturno-prosvetnom i stručnom uzdizanju širokih narodnih slojeva. U tom cilju ispitaće mogućnosti za osnivanje republičkih bibliotečnih centara kao operativnih rukovodstava za izgradnju i unapredjenje narodnog seoskog bibliotekarstva.« (Smernice za budućni rad. V: *Prvi kongres bibliotekara F.N.R. Jugoslavije*. Beograd, 1950, str. 88-89).

tri za pomoč ljudskim knjižnicam so bili vključeni tudi v osnutke knjižničarskih zakonov iz tega časa. Osnovna naloga teh centrov je bila oblikovanje mreže ljudskih knjižnic in skrb za njihovo enotno ureditev. Center naj bi jim nudil strokovno pomoč, jim dajal nasvete in navodila za delo v knjižnicah ter skrbel za strokovno spopolnjevanje knjižničarjev. V njegovo pristojnost so sodile tudi sindikalne knjižnice, katerih vključevanje v enotno mrežo ljudskih knjižnic se je v tem času že začelo. Bibliotečni centri naj bi bili strokovno neodvisni, zato naj bi delovali samostojno ali pa kot enote v okviru večjih knjižnic. Republiški bibliotečni center, ki bi nadzoroval občinske knjižnice, naj bi bil organiziran pri osrednji republiški knjižnici. V okrajnih središčih pa naj bi ob mestnih knjižnicah ustanovili še okrajne knjižnične centre kot manjše strokovno-svetovalne organe za svoje področje.

Pobuda bibliotekarskega društva je bila smiselna, saj smo Slovenci na tem področju zaostajali za razvojem v Jugoslaviji. Bibliotečni centri so bili namreč v prvi polovici petdesetih let v drugih republikah že ustanovljeni. Kot prvi je od leta 1951 deloval bibliotečni center pri Matici Srbski v Novem Sadu, leta 1953 je bil ustanovljen center v Bosni in Hercegovini in leta 1954 v Makedoniji. Do druge polovice petdesetih let se je tako v strokovnih krogih že uveljavilo prepričanje, da se ljudske knjižnice ne morejo razvijati brez stalne strokovne pomoči. Med sklepi III. Kongresa Zveze društev bibliotekarjev FLRJ leta 1956 lahko zasledimo poziv, da je obstoječim republiškim centrom potrebno zagotoviti sredstva za njihovo nemoteno delovanje in jih ustanoviti v republikah, kjer ti še ne obstajajo. Zato je leto kasneje Društvo bibliotekarjev Slovenije na občnem zboru ponovno zahtevalo ustanovitev takega centra v Sloveniji. Za razliko od drugih republik, kjer so bili centri samostojni oziroma so delovali v okviru nacionalnih knjižnic, pa naj bi slovenski bibliotečni center deloval v okviru državne uprave, pri Svetu za prosveto in kulturo Ljudske Republike Slovenije (v nadaljevanju LRS). Tako spremenjenemu konceptu so bile oblasti bolj naklonjene, in leta 1957 je bil pri svetu res ustanovljen Referat za ljudske knjižnice, ki ga je vodila M. Šlajpah. Njegove naloge so bile zahtevne, saj so poleg pristojnosti upravnega in nadzornega značaja vključevale tudi naloge, ki so posegale na strokovno knjižničarsko področje. Referat naj bi razlagal obstoječe uredbe, ki se nanašajo na knjižnice kot ustanove ter na zaposlene v njih, v sodelovanju z zavodom za statistiko naj bi zbiral podatke o znanstvenih in »popularnih« knjižnicah, sestavljal pravilnike za študijske in »popularne« knjižnice, organiziral sestanke republiške bibliotekarske inštruktorske skupine, sestavljal komisije za koordinacijo nakupa tujih knjig in časopisov v znanstvenih in strokovnih knjižnicah ter obiskoval knjižnice in opozarjal na njihove probleme. V njegovi pristojnosti naj bi bila tudi organizacija strokovnega izobraževanja in spopolnjevanja, saj naj bi referat izdelal program in organiziral enoletno šolo za bibliotekarje in arhivske pomočnike ter v sodelovanju z NUK organiziral strokovne tečaje za zaposlene, ki morajo opraviti državni strokovni izpit. Spremljal naj bi razvoj knjižničarstva tako, da bi zbiral dokumentacijo o različnih problemih iz področja bibliotekarstva, proučeval

vprašanja družbenega upravljanja v ljudskih in znanstvenih knjižnicah in na osnovi poročil knjižnic pripravljaj analize o stanju bibliotekarstva. Administrativno dejavnost bibliotečnega centra naj bi dopolnjevala posebna inštruktorska služba²¹, sestavljena iz strokovnjakov nacionalne knjižnice ter knjižničarjev iz ljudskih in študijskih knjižnic. Ta naj bi ugotavljala stanje naših knjižnic na terenu, jim nudila strokovno pomoč ter v praksi izvedla organizacijo ljudskega knjižničarstva na območju Slovenije. Pomembna naloga inštruktorjev naj bi bila tudi posredovanje pri upravnih organih in družbenih organizacijah za rešitev problemov, povezanih z razvojem ljudskih knjižnic. Inštruktorska oziroma inšpektorska skupina je nemudoma začela z delom in je že leta 1957 pregledala knjižnice na sedežih okrajnih ljudskih odborov.

Vendar bi lahko urejanje ljudskih knjižnic in usposabljanje knjižničarjev brez sistematičnega razvojno-raziskovalnega dela na področju knjižničarstva zvedeno v kratkoročnem aktivizmu. To nevarnost so oblasti v svojih načrtih razvoja ljudskih knjižnic prezrle, društvo in nacionalna knjižnica pa sta vedno znova opozarjala na pomen teoretičnega raziskovalnega dela. Ravnatelj nacionalne knjižnice Mirko Rupel je v članku iz tega časa²² zapisal, da je nacionalna knjižnica sicer poklicana, da daje organizacijsko in strokovno pomoč drugim knjižnicam, a poleg tega mora gojiti bibliotekarsko stroko in znanost ter vzgajati bibliotekarske specialiste, ki bi lahko predavali na strokovnih tečajih in na univerzi. V tej smeri je delovala tudi Znanstvena sekcija pri društvu bibliotekarjev, ki si je med drugimi nalogami zadala tudi dokumentirati razvoj knjižnic in raziskovanje²³.

Ker sta referat in inštruktorska skupina omejila svoje delo le na področje ljudskih knjižnic, je društvo v začetku leta 1959 pozvalo oblasti, naj čimprej ustanovijo republiški svet za knjižničarje, ki bo obravnaval problematiko vseh vrst knjižnic v Sloveniji, torej znanstvenih, strokovnih in ljudskih. Obenem je ponovno opozorilo, da bi bil nujno potreben tudi knjižničarski center, ki bi skrbel za inštrukcije in za strokovno nadzorstvo vseh vrst knjižnic. Kot odgovor na ta poziv je Svet za kulturo in prosveto LRS 25. septembra 1959 imenoval Komisijo za knjižnice. Komisija je svoje delo usmerila v obravnavo in reševanje sistemskih

21 V inšpekcijsko skupino so bili še istega leta imenovani vodilni Slovenski bibliotekarji tistega časa: Branko Berčič, bibliotekar NUK, Ludvik Erjavec, upravnik Mestne knjižnice v Kranju, Vladimir Hribernik, upravnik Delavske knjižnice v Mariboru, Vlado Novak, upravnik Študijske knjižnice v Celju, Bogo Pregelj, upravnik Mestne knjižnice v Ljubljani, Mara Šlajpah, referentka za ljudske knjižnice pri Svetu za kulturo in prosveto LRS, Maks Veselko, bibliotekar NUK, Avgust Vižintin, upravnik Delavske knjižnice v Ljubljani. V poročilih iz tega časa se izraza inštruktor in inšpektor uporabljata kot sinonima, zato o tej skupini poroča članek z naslovom Inšpekcija ljudskih knjižnic. *Knjižnica*, 1957, l. 1, št. 3, str. 26.

22 Glej Rupel, M. Posebne naloge narodnih knjižnic in njih pomen za znanstveno delo. *Knjižnica*, 1959, l. 3, št. 1-4, str. 5-12.

23 Glej Šmalc, L. Organizacija in koordinacija znanstvenega dela v knjižnicah. *Knjižnica*, 1958, l. 2, št. 1-4, str. 49-52.

problemov: obravnavala je problematiko obveznega izvoda tiska za študijske knjižnice, pregledala je predmetnik in učni načrt knjižničarske skupine na Višji pedagoški šoli v Ljubljani, obravnavala anketiranje šolskih knjižnic ter opremljanje knjig z decimalno klasifikacijo in pregledala osnutek republiškega zakona o knjižnicah.

Kljub poskusom oblasti, da bi učinkovito spremljale in usmerjale razvoj slovenskega knjižničarstva, je bibliotekarsko društvo še vedno ohranjalo nesporen primat pri oblikovanju iniciativ za razvoj knjižničnega sistema in pri izdajanju strokovnih publikacij. Na XI. rednem letnem občnem zboru so poročali o pripravi skript oziroma priročnikov o zgodovini knjige in knjižnic, o delu ljudskih in šolskih knjižnic, o stvarnem katalogu v ljudskih knjižnicah, o pripravi nove izdaje priročnika za oblikovanje abecednega imenskega kataloga ter o nastajajočih skriptih o restavriranju knjižničnega in arhivskega gradiva. Sekcija za znanstvene knjižnice pa se je ukvarjala z zbiranjem gradiva za zgodovino knjižnic v Sloveniji in z delom na okvirnem programu za strokovne izpite. Med pomembnimi iniciativami društva je bila tudi uvedba kartoteke znanstvenih, strokovnih in ljudskih knjižnic, ki naj bi jo začelo voditi društvo oziroma Svet za kulturo in prosveto LRS.

Čeprav nam do konca petdesetih let v Sloveniji ni uspelo ustanoviti knjižničnega centra (v tem času so že uporabljali poslovenjeno obliko za bibliotečni center) pa je na jugoslovanskem nivoju obveljalo prepričanje, da je le na tak način mogoče razvijati ljudske knjižnice. Koncept bibliotečnega centra se je v teoriji nadgrajeval in njegove dejavnosti so postajale vedno bolj jasno ločene od nalog, ki so sicer v pristojnosti upravnih organov, del njegovih obveznosti pa je bil prenesen na knjižnice v mreži. Prevzele naj bi jih občinske in okrajne ljudske knjižnice, tako da so bili leta 1959 na IV. kongresu jugoslovanskih knjižničarjev že sprejeti sklepi, ki so v strokovnem smislu odprli pot matičnim knjižnicam, mreži ljudskih knjižnic in matični službi²⁴.

---

24 *Med sklepi IV. Kongresa jugoslovanskih knjižničarjev so bili tudi naslednji: Pri pristojnih oblastnih telesih naj se oblikujejo strokovni knjižničarski organi za evidenco in koordiniranje dela knjižnic in nadzorstvo nad njihovim delom. Že obstoječim centrom je potrebno dati zadostno materialno podporo, da bodo mogli uspešno delovati. Okrajne in občinske knjižnice naj se še naprej razvijajo kot knjižničarski centri za razvoj knjižnic v okraju oziroma občini, njihova posebna naloga naj bi bila strokovna pomoč pri delu na njihovem področju in oskrbovanju s knjigami. Glej IV. Kongres knjižničarjev Jugoslavije. Knjižnica, 1959, l. 3, št. 1-4, str. 135-139.*

4 Prvi slovenski zakon o knjižnicah, iniciacija matične knjižnice in ustanovitev republiške matične službe

Iz člankov, ki so izhajali v reviji *Knjižnica* ter iz zbornikov kongresov Zveze bibliotekarskih društev Jugoslavije ni mogoče ugotoviti, na čigavo pobudo in od kod smo prevzeli idejo o matičnih knjižnicah. Izraza matična služba in matična knjižnica se v strokovni bibliotekarski literaturi nista pojavila vse do leta 1960, ko zasledimo izraz matičnost v resoluciji zborovanja slovenskih knjižničarjev v Mariboru²⁵. Takrat so bile pri nas prvič predstavljene matične knjižnične ustanove, ki naj bi skrbele za splošen napredek knjižničarstva in povezovanje knjižnic v funkcionalno omrežje. Ena od njihovih temeljnih nalog naj bi bila oblikovanje centralnih katalogov, s pomočjo katerih bi knjižnice približale svoje fonde javnosti. Matične naloge naj bi prevzele pokrajinske študijske knjižnice in jih izvajale za vse vrste knjižnic na svojem območju: torej za ljudske, strokovne in šolske knjižnice. V primerjavi z bibliotečnimi centri, ki naj bi skrbeli le za mrežo ljudskih knjižnic, so torej matične knjižnice v interpretaciji bibliotekarskega društva pomenile konceptualen premik v smeri oblikovanja knjižničnega sistema. Vendar pa naš prvi zakon o knjižnicah iz leta 1961 glede nosilcev matične dejavnosti in njihovih nalog bil tako jasen²⁶. Naloge matične službe je opredeljeval precej na splošno, pa tudi glede nosilcev matične dejavnosti je ostajal nedorečen. Matična knjižnica naj bi se na svojem območju, podobno kot bibliotečni center na republiški ravni, ukvarjala z vprašanji organizacije in pospeševanja knjižničarske službe in stroke, s posredovanjem izposoje knjižničnega gradiva, vodila naj bi registracijo knjižnic in evidenco njihovega knjižničnega gradiva, pomagala pri strokovnem delu knjižničarskega osebja in skrbelo za njegovo vzgojo in strokovno spopolnjevanje. Te naloge naj bi na občinskem oziroma medobčinskem nivoju za območje ene ali več občin opravljala knjižnica, ki bi jo določil občinski ljudski odbor (oziroma po potrebi več občinskih ljudskih odborov skupaj). Na republiškem nivoju pa je bila za opravljanje matičnih nalog imenovana NUK. Ta je lahko po zakonu del svojih matičnih nalog pogodbeno in s soglasjem Sveta za kulturo in prosveto LRS prenesla na druge knjižnice. Zakon je sicer urejal financiranje teh nalog na občinski ravni, obšel pa je problem financiranja matičnih dejavnosti na republiškem nivoju.

Zaradi teoretične nedodelanosti pojma matičnosti v knjižničarstvu, preveč ohlapnih določb zakona ter neusklajenih hotenj odločujočih subjektov, ki niso znali ločevati med državno administrativnimi nalogami, potrebnimi za razvoj in

25 Glej Resolucija zborovanja slovenskih knjižničarjev. *Knjižnica*, 1960, l. 4, št. 1-4, str. 5-11.

26 Glej 35. in 36. člen, *Zakon o knjižnicah*. *Uradni list Ljudske Republike Slovenije*, 1961, l. 18, št. 26, str.391-394.

vzdrževanje sistema ter razvojem strokovnih osnov sistema, je prihajalo do različnih interpretacij matičnosti, tako glede obsega nalog kot tudi glede subjektov, ki naj bi matične naloge izvajali. Neposredno po sprejemu zakona je Avgust Vižintin²⁷ med naloge matične službe poleg teh, ki jih je predpisal zakon, uvrstil še inštruktorsko službo, organizacijo centralnega kataloga in centralno katalogizacijo slovenskega tiska. Porajajoči se koncept knjižničnega sistema, ki je izhajal iz mreže knjižnic in njihovih horizontalnih ter vertikalnih povezav (ki sta ga v tem obdobju, verjetno po vzhodnonemških vzorih²⁸, predstavljala vodilna teoretika tega obdobja A. Vižintin²⁹ in A. Korže³⁰), pa je vodil v delitev pristojnosti republiške matične službe. V sistemu naj bi se namreč na horizontalnem nivoju vse vrste knjižnic določenega območja povezale z matično območno knjižnico, obenem pa naj bi bile vpete tudi v vertikalno linijo povezav s knjižnicami, ki bi izvajale matične dejavnosti za posamezne vrste knjižnic: ljudske knjižnice naj bi bile povezane z republiško matično ljudsko knjižnico, strokovne tehniške knjižnice s Centralno tehniško knjižnico v Ljubljani (v nadaljevanju CTK), pionirske in mladinske pa z republiško pionirsko matico. Ker teh republiških matičnih knjižnic zakon ni predvideval, naj bi CTK in Pionirska knjižnica v Ljubljani oziroma knjižnica Zavoda za napredek šolstva Socialistične Republike Slovenije v Ljubljani z NUK sklenile pogodbo za opravljanje teh matičnih nalog. Deljeno izvajanje matičnih dejavnosti na republiškem nivoju je podpiral tudi Referat za knjižnice pri Svetu za kulturo LRS, a s to razliko, da je ohranjal skrb za mrežo javnih ljudskih knjižnic v Sloveniji v svoji pristojnosti. Po mnenju referata naj bi NUK skrbela predvsem za strokovno delo fakultetnih in drugih sorodnih knjižnic, skratka matične naloge naj bi izvajala le za znanstvene knjižnice³¹.

Vendar je delitvi matičnih nalog na republiški ravni nasprotovala NUK. M. Rupel je funkcije republiške matične knjižnice razumel kot nedeljive, saj jih je postavljal v širši, strokovni okvir³². Obseg matičnih nalog je razširil predvsem s si-

---

27 Glej Vižintin, A. O nekaterih problemih slovenskega knjižničarstva. *Knjižnica*, 1961, l. 5, št. 1-4, str. 14-25.

28 V socialističnih državah naj bi bile različne mreže knjižnic povezane v enoten knjižnični sistem. Razlikovali naj bi med dvema vrstama mrež: teritorialni in strokovni. Teritorialna mreža naj bi zajemala splošne ljudske knjižnice in bi se gradila na krajevnem nivoju in na nivoju države. Za razvoj mreže so bile na krajevnem nivoju odgovorne centralne okrožne knjižnice, ki so opravljale naloge, primerljive z nalogami naših matičnih knjižnic. Strokovna mreža je povezovala knjižnice glede na stroke, ki so jih pokrivala. Zajemala je predvsem strokovne knjižnice v gospodarstvu in visokošolske knjižnice. Glej *Lexikon des Bibliothekswesens*. Bd.1. Leipzig, 1975, *Bibliotheksnetz*, str. 241-243.

29 Glej Vižintin, A. O nekaterih problemih slovenskega knjižničarstva. *Knjižnica*, 1961, l.5, št.1-4, str. 14-25.

30 Glej Korže, A. Matična knjižnica v občini. *Knjižnica*, 1961, št. 1-4, str. 49-61.

31 Glej Stevin, N. Matične biblioteke. V: *Peti kongres Saveza Društva bibliotekara Jugoslavije*. Sarajevo, 1964, str. 103-112.

32 Rupel, M. Republiška matična knjižnica. *Knjižnica*, 1962, l. 6, št. 3-4, str. 105-114.

stemskimi dejavnostmi: republiška matična knjižnica naj bi zbirala strokovno bibliotekarsko literaturo, proučevala stanje slovenskih knjižnic na terenu, analizirala nabavno politiko knjižnic in evidentirala knjižnično gradivo, izdajala anotirane bibliografije, poskrbela za koordinirano nabavo gradiva v strokovnih knjižnicah, propagirala knjige, izvajala bibliografsko delo, skrbela za katalogizacijska pravila in za izdajanje priročnikov, uvedla osrednje tiskanje ali razmnoževanje katalognih listkov za slovenske publikacije, posredovala pri medbibliotečni izposoji gradiva iz drugih republik in iz tujine, skrbela za ustrezno opremo knjižnic ter opravljala fotografske in konzervatorske storitve za knjižnice. Ugotavljal je, da NUK kot matična knjižnica s svojim osebjem že opravlja del matičnih nalog (vodila je centralni katalog tujega tiska, skrbela za vzgojo knjižničarskega osebja in za njegovo strokovno spopolnjevanje), vendar ji je za nove, z zakonom določene naloge poleg sredstev primanjkovalo tudi delavcev. Republiška matična knjižnica naj bi po njegovem povezovala in usklajevala delo občinskih matičnih knjižnic, svojih matičnih nalog pa naj ne bi delegirala drugim knjižnicam. Po potrebi bi jim prepuščala le izvedbo tečajev, izdelavo bibliografij in specialno svetovanje za posebne vrste knjižnic (na primer za bolniške oziroma tehniške knjižnice). M. Rupel se je zavedal tudi problemov, ki so izhajali iz individualne pomoči knjižnicam, zato je predlagal že preizkušene rešitve, ki so bile uspešne v primeru Referata za knjižnice: pomoč inštruktorjev, ki naj bi knjižnice obiskovali na terenu in po potrebi intervenirali pri občinskih organih za kulturo.

Pristojni republiški organi pa niso hiteli z materialno podporo matični dejavnosti. Na zborovanju slovenskih knjižničarjev v Kranju leta 1962 je bilo zato ugotovljeno, da NUK zaradi objektivnih in subjektivnih ovir še ni začela z izvajanjem vseh nalog, ki jih ima kot matična knjižnica za področje LR Slovenije. V resoluciji pa, ki je bila sprejeta na posvetovanju, so knjižničarji izrazili zahtevo, naj republiški organi materialno omogočijo NUK izvajanje matičnih dejavnosti³³. Zelo verjetno je tokrat poziv obrodil sadove, saj je leta 1963 prvič omenjen Oddelek za matično službo pri NUK. Ta je takoj sestavil inštruktorsko skupino³⁴, v kateri sta bila navedena tudi dva inštruktorja matične službe NUK, Maks

33 Glej Resolucija zborovanja slovenskih knjižničarjev, Kranj, 16.-18.XI. 1962. *Knjižnica*, 1962, l. 6, št. 3-4, str. 203-207. Kot matične dejavnosti so bile v tej resoluciji omenjene: registracija knjižnic, vzgoja in strokovno spopolnjevanje strokovnega osebja (splošni tečaji, posebni tečaj, prakticanje, izdajanje strokovnih navodil), organizacija in pospeševanje knjižničarske službe in stroke, pomoč pri strokovnem delu knjižničarskega osebja, evidentiranje knjižničnega gradiva (centralni katalogi) ter posredovanje pri medknjižnični izposoji knjižnega gradiva.

34 V skupini so bili bibliotekarji: Branko Berčič, bibliotekar NUK, Marijan Breclj, knjižničar knjižnice v Novi Gorici, Bogo Komelj, upravnik knjižnice v Novem mestu, Ančka Korže, inštruktor matične službe NUK, Stanko Kos, bibliotekar Študijske knjižnice v Mariboru, Vlado Novak, upravnik študijske knjižnice v Celju, Justina Podpac, višji bibliotekar CTK, Maks Veselko, inštruktor matične službe NUK, Avgust Vižintin, upravnik Delavske knjižnice v Ljubljani, Andra Žnidar, bibliotekar pionirske knjižnice v Ljubljani. Glej Republiška inštruktorska skupina. *Knjižnica*, 1963, l. 7, št. 1-2, str. 91-92.

Veselko in Ančka Korže. Skupina naj bi obiskala vse občinske matične knjižnice in jim nudila potrebno strokovno pomoč.

Uvajanje matičnih knjižnic in matičnih dejavnosti tudi na lokalnem nivoju ni teklo brez zapletov. Na teoretični ravni so posredne kritike matičnih knjižnic prihajale s strani študijskih knjižnic. Janko Glazer je argumentirano opozarjal, da je knjižnični zakon obšel pokrajinske knjižnice in njihove specifične domoznanske naloge³⁵. Če je bilo teoretična opozorila te vrste še mogoče preslišati, pa je bilo težje obiti probleme objektivne narave. Zaradi splošne slabe razvitosti knjižnic, predvsem zaradi pomanjkanja strokovnih delavcev v njih, preprosto ni bilo na voljo dovolj knjižnic, ki bi bile sposobne opravljati matične funkcije. Temu se je pridružilo še nezaupanje lokalnih oblasti, ki so le nerade priznavale študijskim knjižnicam status matične knjižnice, saj so se jim zdele v obdobju prisilnega egalitarizma preveč ekskluzivne. Zato je prihajalo celo do nesmiselnih odločitev, da so pristojni občinski organi za matične knjižnice imenovali ljudske knjižnice, ki so bile pač po njihovem mnenju bližje interesom širših plasti delovnih ljudi, ne pa strokovno boljše organiziranih študijskih knjižnic. Neposredno po sprejemu zakona, so bila namreč izdelana priporočila za pravilen izbor in imenovanje matičnih knjižnic, ki so predpisovala, da mora matična knjižnica imeti vsaj 3.000 zvezkov, primerne prostore, biti strokovno urejena in imeti strokovno izobražen poklicni kader³⁶. V primeru, da v občini ni bilo take knjižnice, naj bi naloge matične knjižnice prevzela druga knjižnica, ki bi skrbela za več občin skupaj. Matične knjižnice naj bi postale tudi vse študijske knjižnice. Kljub tem nezahtevnim pogojem leta 1962 več kot polovica od 62 slovenskih občin ni imelo pogojev za razvoj matične dejavnosti³⁷ in v republiški register knjižnic pri NUK se je vpisalo le 15 od 2.137 knjižnic, od tega le 4 matične knjižnice³⁸. Čeprav so v nekaterih okoljih izvajanje matičnih nalog vzeli na moč resno (v kranjski osrednji območni knjižnici naj bi za razvoj knjižnične mreže na svojem področju zaposlili kar tri inštruktorje) pa praviloma knjižnice, tako kot NUK, niso dobile potrebne finančne podpore za izvajanje novih dejavnosti.

---

35 Glazer, J. *Domoznanstvena tradicija in naloge pokrajinskih knjižnic*. *Knjižnica*, 1963, l.7, št.3-4, str.111-119.

36 Glej K *ustanavljanju matičnih knjižnic*. *Knjižnica*, 1962, l. 6, št. 1-2, str. 60-61.

37 Glej Korže, A. *Nekateri problemi ob razvijanju matične službe*. *Knjižnica*, 1963, l.7, št.1-2, str.33-37.

38 Glej Rupel, M. *Knjižnica*, 1962, l. 6, št. 3-4, str. 105-114.

5 Razvoj matične službe in matičnih knjižnic v času do sprejema Zakona o knjižničarstvu iz leta 1982

Matične dejavnosti oziroma matične knjižnice so bile do srede šestdesetih let vključene v zakone o knjižnicah tudi v vseh drugih jugoslovanskih republikah. Večina republiških zakonov je imenovala nacionalno knjižnico za osrednjo matično knjižnico republike. Nacionalne knjižnice v Beogradu, Skopju in na Cetinju, od leta 1963 naprej pa tudi nacionalna knjižnica v Sarajevu, so že imele organizirane matične oddelke po zgledu bibliotečnih centrov. Jugoslovanski bibliotekarji (Nada Stevin³⁹, Adem Blaca⁴⁰ in Matko Rojnić⁴¹) so v svojih poročilih in razmišljanjih o matični službi na posvetovanjih Zveze jugoslovanskih nacionalnih knjižnic in Zveze društev bibliotekarjev Jugoslavije leta 1965 in 1966 področje dela matične službe konkretizirali in umestili v podoben okvir, kot ga je v Sloveniji pred njimi že M. Rupel. Po njihovem mnenju so bile dejavnosti matične službe v prvi vrsti namenjene ljudskim knjižnicam, pri tem pa izpostavili tudi pomen stikov matične službe z ljudskimi oblastmi in njeno tesno sodelovanje z republiškimi organi za kulturo. Obseg matičnih nalog in njihova zahtevnost je avtorje pripeljal do smiselnega zaključka, da matičnih nalog ne more izvajati le enota s po enim svetovalcem za posamezno vrsto knjižnic, ki bi delovala v okviru nacionalne knjižnice. Enota matične službe naj bi le zaznavala problematiko in koordinirala izvajanje rešitev, na katerih bi delali specialisti iz nacionalne knjižnice. Nacionalna knjižnica bi morala postati vzor drugim knjižnicam na področju bibliotekarske dejavnosti in kot celota izvajati matične naloge.

Tak sistem reševanja sistemskih vprašanj, ki je vse breme prenesel na nacionalno knjižnico, seveda ni imel realnih osnov v številu zaposlenih v nacionalnih knjižnicah. Med prvimi so se zato pojavili pomisleki o smiselnosti priključevanja razvojno-teoretičnega dela v matično službo, saj naj bi ta skrbela le za reševanje konkretnih problemov, teoretični problemi pa naj bi se reševali v inštitutih za bibliotekarstvo. Na premajhno število delavcev v nacionalni knjižnici ter na nedorečenosti zakonov o knjižničarstvu na tem področju je opozoril tudi Jaro Dolar, takratni ravnatelj NUK. Ugotavljal je, da je slovenski zakon o knjižnicah

39 Stevin, N. *Matične biblioteke*. V: *Peti kongres Saveza Društva bibliotekara Jugoslavije*. Sarajevo, 1964, str. 103-112 in *Matična služba i organizacija matične službe nacionalnih biblioteka Jugoslavije*. V: *Pregled rada zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka : II (1962-1964)*. Beograd, 1964, str. 70-77.

40 Blaca, A. *Organizacija matične službe u nacionalnim bibliotekama sa osvrtom na matičnu službu Narodne biblioteke SR Srbije*. V: *Pregled rada Zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka: II (1965-1966)*. Zagreb, 1967, str.109-119.

41 Rojnić, M. *Neka pitanja organizacije i unapredjenja rada nacionalnih biblioteka*. V: *Pregled rada Zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka: II (1965-1966)*. Zagreb, 1967, str. 67-91.

sicer matične dejavnosti predpisal nacionalni knjižnici, ni pa zavezal drugih knjižnic, da bi sodelovale z republiško matično službo. Ker nacionalna knjižnica ni dobivala dodatnih sredstev za matično dejavnost, jih je zato izvajala na račun svojih drugih nalog. Poudaril je pomen teoretičnega dela matične službe, ki se po njegovem ne bi smela ukvarjati le z akutnimi problemi in opozoril tudi na dejstvo, da na področju matične dejavnosti deluje v Sloveniji nekoordinirano več subjektov⁴².

Kljub tem pomislekom se je ideja o nacionalni knjižnici, ki v celoti deluje kot matična in vzorčna knjižnica, uveljavila tudi v Sloveniji. Ustrezala je tako občinskim matičnim knjižnicam, ki so lahko svoje matične naloge preložile na nacionalno knjižnico, sprejemljiva je bila za nacionalno knjižnico, saj ji je, sicer brez formalnih pristojnosti, priznala primat na strokovnem bibliotekarskem področju, dobrodošla pa je bila tudi oblastem, ki so s tem argumentom lahko zavračale upravičene zahteve po dodatnih delavcih v republiški matični službi. Ta je še naprej ostajala kadrovske podhranjena in še leta 1966 je bil v njej zaposlen le en delavec. Kljub temu je B. Berčič leta 1965 poročal o izvedbi številnih organizacijskih akcij in izdelavi potrebnih bibliotekarskih strokovnih navodil za organizacijsko in strokovno ureditev šolskih knjižnic in strokovnih knjižnic delovnih organizacij, da bi se lahko enakopravno vključile v republiško mrežo javne knjižničarske službe. Enaka akcija je tekla tudi med specialnimi znanstvenimi knjižnicami⁴³. Vendar pa očitna prizadevanja matične službe niso mogla pokriti vseh zahtev vedno bolj razvitega knjižničnega sistema. Samostojne študijske in ljudske knjižnice so se poleg strokovnih problemov ubadale tudi s težavami poslovno-organizacijske narave. Zato so konec leta 1968 pokrajinske študijske knjižnice ustanovile poslovno skupnost, v kateri so medsebojno usklajevale svoje delo in razreševale tovrstne probleme.

Kljub pomanjkanju sredstev in delavcev, organizacijski nedorečenosti in ohlapno opredeljenim nalogam, je konec šestdesetih oziroma v začetku sedemdesetih let republiška matična služba dosegla vrhunec svojega delovanja in vpliva. Leta 1967 je bila ustanovljena Komisija za priznavanje kvalifikacij bibliotekarske stroke, ki naj bi bdela nad strokovnim usposabljanjem in strokovnimi nazivi knjižničarjev in je vse odtlej delovala v okviru matične službe NUK. Leta 1968 je uvedla in kasneje v okviru kolegija republiške matične službe koordinirala danes že povsem pozabljen sistem centralne katalogizacije slovenskega tiska. To je bila sicer že druga od velikih sistemskih nalog (prva je bila uvedba centralnega kataloga tujih publikacij v slovenskih knjižnicah v NUK v začetku šestdesetih let), ki jih je začela v okviru matičnih dejavnosti izvajati nacionalna knjižnica.

---

42 Glej Zapisnik XIV sastanka Predsjedništva Zajednice jugoslavenskih nacionalnih biblioteka. V: *Zajednica jugoslavenskih nacionalnih biblioteka II. 1965-1966*. Zagreb, 1967, str. 34-35.

43 Glej Berčič, B. *Slovensko knjižničarstvo dvajset let po osvoboditvi*. Knjižnica, 1965, l. 9, št. 1-4, str. 5-12.

Sistem razpošiljanja katalognih listkov, ki so bili zbrani v sete, namenjene posameznim vrstam knjižnic, je razbremenil predvsem ljudske in šolske knjižnice in neposredno prispeval k njihovi boljši strokovni urejenosti. Sistem centralne katalogizacije slovenskega tiska se je obdržal vse do devetdesetih let, ko je nacionalna knjižnica razpošiljala zadnje sete že v elektronski obliki in je zamrl šele s širitvijo sistema COBISS. Ta je utečene poti centralne katalogizacije, ki so se utrdile v Sloveniji in vzajemno katalogizacijo obveznega izvoda tiskov v jugoslovanskih okvirih, ki so jo od leta 1975 opravljale nacionalne knjižnice republik, prenesel na novo tehnološko raven.

Tretji pomemben dosežek republiške matične službe iz tega časa je bila priprava dokumenta Konceptija razvoja knjižničarstva v Sloveniji, ki je vse do danes ostal edini kompleksen strateški dokument na področju slovenskega knjižničarstva. Dokument je po obravnavi in sprejemu v Kulturno-prosvetnem zboru Skupščine Socialistične Republike Slovenije postal tudi prvi in do danes edini slovenski nacionalni program na področju knjižničarstva. Širokopotezno zasnovana študija je temeljila na analizah knjižničnega sistema, ki jih je pripravila Republiška matična služba. Posamezne analize so obravnavale vključevanje študijskih knjižnic v knjižnični sistem Slovenije, analizirale poslovanje občinskih matičnih knjižnic, predstavljale novo organizacijo splošnoizobraževalne knjižnične mreže v Sloveniji, koncipirale standarde in norme v znanstvenih, univerzitetnih in šolskih knjižnicah ter analizirale vlogo visokošolskih knjižnic. Konceptija je predstavila nekaj pomembnih novosti. Na področju ljudskih knjižnic, ki jim je dokument namenil največ pozornosti, je uvedla splošnoizobraževalne knjižnice, jim določila normative in jih razporedila po tipologiji, ki je temeljila na številu njihovih potencialnih uporabnikov, Slovenijo pa razdelila na 14 knjižničnih regij. Pri tem se je naslonila na sisteme, ki so jih razvijali v drugih vzhodnoevropskih državah, na Poljskem, Češkoslovaškem in v Vzhodni Nemčiji. Dokument je prinesel tudi natančne normative za šolske knjižnice. Bolj skop je bil pri obravnavi visokošolskih knjižnic, vendar je predstavil koncept mreže visokošolskih knjižnic v okviru ljubljanske univerze. Gradivu pa kljub temu ni uspelo kompleksno in uravnoteženo predstaviti celotne problematike knjižničnega sistema. Njegova velika pomanjkljivost je bila v tem, da je praktično prezrl specialne knjižnice in nacionalno knjižnico, vključno s službami, ki bi zagotavljale usklajen razvoj knjižničnega sistema. Dokument je sicer nekajkrat omenjal matično službo, a le v povezavi s konkretnimi nalogami (na primer, da republiška matična knjižnica določa standarde za javne splošnoizobraževalne knjižnice, oziroma da republiška svetovalna strokovna služba enkrat letno analizira delo knjižnic in oceni njihovo strokovnost, da poleg svetovalne službe zavoda za šolstvo preverja in ocenjuje delo šolske knjižnice), vendar niti iz konteksta niti iz poimenovanja ni jasno, ali bodo te naloge izvajale enotne strokovne službe pri NUK ali morda drugi subjekti. Z današnjega stališča je težko razumljivo, da služba, ki je pripravljala ta sistemsko-strateški dokument, ni poskrbela za opredelitev lastnih nalog in razrešitev svojega statusa. Še najbolj verjetno se zdi, da določbam zako-

na navkljub, različni subjekti, ki so delovali na področju knjižnic, tudi ob tem pomembnem dokumentu niso bili sposobni uskladiti svojih interesov.

Kulturno-prosvetni zbor skupščine SR Slovenije, ki je junija 1971 obravnaval koncepcijo razvoja knjižničarstva, je podprl pospešen razvoj splošnega javnega knjižničarstva v smeri reorganiziranja in vsebinskega preoblikovanja tedanjih občinskih matičnih in študijskih knjižnic v splošnoizobraževalne knjižnice. Tako je sistem, ki je v obrisih nastajal že vse od leta 1944, doživel tudi široko družbeno podporo, vendar je ostal brez enotnega centra, ki bi strokovno vodil njegov razvoj. Matične naloge so tudi v sedemdesetih letih, kljub jasnim zakonskim določbam, na republiškem nivoju še vedno izvajale različne knjižnice. Od konca sedemdesetih pa do srede osemdesetih let so Obvestila republiške matične službe prinašala letne delovne načrte matične službe, ki so jih objavljale »somaticne« knjižnice: CTK za visokošolske tehniške in za specialne tehniške knjižnice, Pionirska knjižnica v Ljubljani s sodelovanjem mariborske Pionirske knjižnice za pionirske in šolske knjižnice, matična služba v okviru NUK pa je skrbela za splošnoizobraževalne knjižnice ter za knjižnice visokošolskih in znanstvenih ustanov. Nacionalna knjižnica namreč za razvoj matičnih dejavnosti še vedno ni imela ustreznih možnosti, saj je bila sredi sedemdesetih let med kadrovske in finančno najslabše stoječimi osrednjimi republiškimi knjižnicami v Jugoslaviji.

Pomanjkanje strokovnih delavcev je pestilo tudi občinske matične knjižnice. Leta 1964 je imelo matično službo na področju knjižnic urejenih le 31 od 62 občin, od teh pa jih je le 13 izpolnjevalo zahtevane pogoje⁴⁴. Leto kasneje je sicer B. Berčič⁴⁵ ugotavljal, da je že 45 občinskih knjižnic sposobnih opravljati naloge matične službe, kar je pomenilo, da je matična služba zajemala kar 75% celotnega slovenskega ozemlja. Vendar dejstvo, da so knjižnice le deloma in s težavo izpolnjevale standarde, postavljene po sprejemu zakona iz leta 1961, ni motilo stroke, da leta 1970 ne bi postavila novih normativov za matične knjižnice, ki so po nekaterih postavkah celo presegali mednarodne standarde. Tako naj bi zaloga matične knjižnice obsegala vsaj 10.000 zvezkov, letni prirast pa dosegal 200 enot na 1.000 prebivalcev⁴⁶. A te zahteve, ki so bile kot normativ leto kasneje vključene v koncepcijo razvoja knjižničarstva, so bile dejansko previsoke in po razpravi v kulturno-prosvetnem zboru je bilo sklenjeno, naj bi jih knjižnice izpolnile do konca srednjeročnega obdobja leta 1975. Strokovni prispevki, ki so v tem obdobju poročali o občinskih matičnih knjižnicah, so se praviloma omejevali na poročila o doseganju kvantitativnih standardov. Poročila o tem, kako so te

---

44 Glej Veselko, M. *Matične knjižnice, centri za razvoj knjižničarstva v občini*. Knjižnica, 1964, l. 8, št.3-4, str. 87-95.

45 Berčič, B. *Slovensko knjižničarstvo dvajset let po osvoboditvi*. Knjižnica, 1965, l.9, št. 1-4, str. 5-12.

46 IFLA standard za splošne knjižnice je predpisal leta 1972 250 do 300 enot prirasta na 1.000 prebivalcev in 9.000 enot zaloge. Glej *Standardi za javne knjižnice*. Ljubljana, 1975, str. 11-12.

knjižnice izvajale matične dejavnosti, so bila redka in skopa. B. Berčič⁴⁷ je sicer leta 1975 ugotavljal, da dobro napreduje sestavljanje knjižničnih mrež v občinah, da pa je slabo razvito povezovanje splošnoizobraževalnih knjižnic s šolskimi in specialnimi knjižnicami. Še slabše je bilo sodelovanje med knjižnicami na nivoju regionalnih sistemov. Razen izjem pri organizaciji bibliobusne službe, je bilo popolnoma nerazvito sodelovanje in povezovanje knjižnic v zvezi s strokovnimi dejavnostmi⁴⁸. Matična knjižnica se je na občinski ravni torej tudi v tem obdobju ukvarjala predvsem z lastnim razvojem, v najboljšem primeru z oblikovanjem lastne mreže, druge matične dejavnosti pa je prepuščala republiški matični službi.

6 Zakon o knjižničarstvu iz leta 1982 ali korak predaleč za matično knjižnico

Zakon o knjižničarstvu je leta 1982 uzakonil knjižnični informacijski sistem z že znano piramidalno strukturo⁴⁹. Podobno kot koncepcija razvoja knjižničarstva leta 1971 so tudi strokovne osnove za novi knjižničarski zakon nastale v matični službi NUK oziroma v Bibliotekarskem strokovnem in znanstvenoraziskovalnem centru, ki je bil ustanovljen leta 1977. Tako se je izvajanje matičnih dejavnosti, ki so bile v pristojnosti NUK, vsaj formalno razcepilo na dve dokaj jasno profilirani enoti: na matično službo, ki naj bi se ukvarjala s svetovanjem in s konkretnimi problemi, ter na center, katerega težišče naj bi bilo znanstveno raziskovalno delo. Zakon sicer ni prinesel formalnih novosti na področju matičnih dejavnosti in matičnih knjižnic, opazni pa so nekateri vsebinski premiki pri definiranju matičnih dejavnosti. Medtem ko so bile splošne naloge matičnih knjižnic določene skoraj enako kot v zakonu iz leta 1961, pa naloge republiške

47 Glej Berčič, B. *Medsebojno povezovanje, neposredna naloga v sedanjem razvoju slovenskega knjižničarstva*. Obvestila republiške matične službe. Ljubljana, 1975, št.14, str. 1-9.

48 Avtor je v omenjenem članku ugotavljal, da na regionalnem nivoju mreža knjižnic sploh ne deluje. Posebej je pogršel razvid nad knjižničnim gradivom strokovne, specialne in domoznanske vsebine ter regionalne centralne kataloge literature te vrste. Zanimivo je, da je to področje vse do danes ostalo siva pega našega knjižničarstva. Vse do danes nimamo na primer niti pregleda domoznanskih oziroma specialnih zbirk v naših knjižnicah.

49 Kamenik, I. *Pota slovenskega splošnoizobraževalnega knjižničarstva in njegov sedanji trenutek*. Knjižnica, 1978, l. 22, št. 3-4, str. 181: »Skratka: iz rezultatov prej omenjenega preverjanja trenutne slovenske duhovne naravnosti in iz teoretičnih bibliotekarskih sistemskih osnov (domaćih in tujih) je nastal piramidalni sistem enovitega splošnoizobraževalnega knjižničarstva na Slovenskem, katerega osnova je občinska matična knjižnica (o matičnosti bo govor še pozneje), ki s krajevnimi knjižnicami, izposojevališči in bibliobusom kot s kapilarami sega tudi v manjše enovite združbe, njen piramidalni vrh pa predstavlja nacionalka, t.j. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.«

matične knjižnice eksplicitno postavljajo nacionalno knjižnico v vlogo nosilke razvoja knjižničnega informacijskega sistema in koordinatorke sistemskih dejavnosti. Republiška matična knjižnica je bila po tem zakonu dejansko določena za strokovni vrh knjižničnega sistema. Njena najpomembnejša naloga je bila razvoj knjižnične stroke in organiziranje razvojno raziskovalnega dela na področju knjižničarstva, ki se je dopolnjevalo z obveznostjo strokovnega spopolnjevanja knjižničnih delavcev in je skupaj z vodenjem centralnih katalogov v Sloveniji zaokrožalo izvajanje sistemskih nalog. Dejavnost republiške matične službe se je v resnici vse bolj opazno širila s področja ljudskih knjižnic na druge vrste knjižnic ter na razvojno sistemske raziskave, predvsem pa na področje informatizacije knjižnic. V začetku tega desetletja je opazen večji poudarek na delu z visokošolskimi knjižnicami, saj so bili na tem področju izdelani pomembni sistemski dokumenti (na primer Načrt integriranega sistema znanstveno-strokovnih informacij v knjižnicah in INDOK centrih Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani in predlogi KIS na Univerzi v Ljubljani) na področju avtomatizacije pa se je predvsem Bibliotekarski razvojni center izkazal z različnimi študijami o uvajanju računalniške tehnologije v KIS. Ta trend se je nadaljeval tudi v naslednjem desetletju, ko je nacionalna knjižnica razvila še močno in razvejano izobraževalno dejavnost.

V začetku osemdesetih let se je delo republiške matične službe, ki sicer organizacijsko ni bila združena v nacionalni knjižnici, ustalilo in se usklajeno odvijalo v okviru letnih načrtov republiške matične službe oziroma somatičnih služb. Leta 1982 so bila izoblikovana celo merila za vrednotenje njene dejavnosti. Vendar pa republiška matična služba v NUK še vedno ni bila zadostno kadrovsko zasedena. Nacionalna knjižnica je to pomanjkljivost poskušala, namesto z dodatnimi zaposlenimi, reševati z reorganizacijo službe. Leta 1983 je prišlo do združitve Bibliotekarskega raziskovalnega centra, Republiške matične službe in Službe za avtomatizacijo v Enoto za razvoj knjižničarstva, ki je opravljala naloge na področju raziskovalne dejavnosti, avtomatizacije, svetovalne dejavnosti, izobraževanja in spremljanja delovanja knjižnic. Leta 1998 je bila enota ponovno reorganizirana: razpadla je na tri dele, na centre za izobraževanje, za raziskave in razvoj in na matično službo. Zadnja je bila po petdesetih letih tudi končno vsaj minimalno kadrovsko zasedena, s tem ko so v tej službi prvič združeno delovali svetovalci za vse vrste knjižnic. Vendar je do teh sprememb prišlo prepozno. Razvoj posameznih vrst knjižnic, ki so bile v pristojnosti različnih ministrstev, je šel vedno bolj vsaksebi, vloga matične službe v sistemu je bila vedno bolj obrobna in služba ni imela več niti formalne moči, niti potrebne podpore s strani knjižnic oziroma ministrstev, da bi razvoj obrnila v drugo smer.

Zakon o knjižničarstvu je leta 1982 uzakonil splošnoizobraževalne knjižnice (in opustil študijske knjižnice) in jih v skladu s koncepcijo iz leta 1971 določil za nosilce razvoja knjižničnega sistema. Vendar pa so bile te zakonske zahteve bolj plod teoretičnih shem kot pa dejanskega stanja in možnosti teh knjižnic. Podob-

no, kakor že v prejšnjih desetletjih, tudi iz časa po sprejemu novega zakona, podrobnejših poročil o izvajanju matičnih dejavnosti splošnoizobraževalnih knjižnic praktično ni. V eni izmed redkih raziskav leta 1990⁵⁰ je matično dejavnost v tem letu izvajalo 49 od 60 knjižnic. Vse kriterije za matičnost so izpolnjevale le 3 knjižnice in le 7 knjižnic je zaposlovalo delavce, ki so s polnim delovnim časom opravljali matične dejavnosti. To so bile seveda bivše študijske knjižnice v Celju, Kopru, Murski Soboti, Novi Gorici in v Novem mestu ter splošnoizobraževalne knjižnice v Mariboru in Ljubljani. Od matičnih dejavnosti je večina knjižnic vodila razvid knjižnic na svojem področju, več kot polovica knjižnic pa je usklajevala nabavo gradiva z drugimi (predvsem šolskimi knjižnicami) s svojega območja. Najbolj je bilo razvito svetovalno in izobraževalno delo: skupinske oblike izobraževanja je izvedlo več kot polovica knjižnic, opazno je bilo individualno svetovanje, predvsem posameznikom iz šolskih knjižnic. Občinske matične splošnoizobraževalne knjižnice so se ukvarjale predvsem z doseganjem lastnih standardov, manj pa z oblikovanjem svoje mreže. Še leta 2001 je bilo v Sloveniji kar 62 krajev z nad 1.500 prebivalci, ki niso imeli zagotovljenih knjižničnih servisov⁵¹. Slabo so se odrezale prav pri tej svoji osnovni nalogi, saj je v tem času le 5 knjižnic razvilo mrežo knjižnic na svojem območju. Prav tako ni zaslediti poročil o večjih projektih, ki bi jih matične knjižnice izvedle v sodelovanju z republiško matično službo, s knjižnicami znotraj regije, ali v sodelovanju z drugimi knjižnicami sploh (izjema je bila le bibliobusna dejavnost). Matične knjižnice torej skoraj dvajset let po sprejetju koncepcije o knjižničarstvu niso izpolnile temeljne naloge, saj niso postale centri razvoja in gonilna sila celotnega knjižničnega sistema v svojem okolju. Vendar pa so poskrbele za svoj lastni razvoj in bile pri tem tudi uspešne. Statistične primerjave med slovenskimi splošnimi knjižnicami nas v večini kazalcev postavljajo nad evropsko povprečje, glede na strokovno usposobljenost zaposlenih v splošnih knjižnicah pa smo med najbolj razvitimi državami. Z današnjega stališča se nam seveda zdi tak rezultat pravzaprav pričakovan. Splošne knjižnice nikjer v svetu niso nosilci razvoja knjižničnega sistema, njihove prioritete so pač drugačne.

7 Zaključek

Matične knjižnice so bile uvedene z Zakonom o knjižnicah iz leta 1961, njihove specifične naloge, ki jih lahko imenujemo matične dejavnosti, pa imajo daljšo tradicijo, saj so jih različni subjekti izvajali že vse od začetka javnega

50 Glej Novljan, S. *Splošnoizobraževalne knjižnice v letu 1990*. Ljubljana, 1991.

51 *Novljan, S. Splošne knjižnice : poročilo za leto 2001*. Ljubljana, 2002, str. 30.

knjižničarstva na Slovenskem. Pravi razlogi za nastanek matičnih knjižnic in matične službe izhajajo iz ideoloških potreb povojnih oblasti, katerih cilj je bil predvsem izobraziti ljudske množice. Zato ni naključje, da so se v središču njihovega zanimanja znašle prav ljudske knjižnice, ki so bile idealna oblika ljudske prosvete. Ljudske knjižnice, kot jih poznajo na primer Velika Britanija ali Združene države Amerike, so bile pri nas novost, saj jih je pred drugo svetovno vojno pri nas delovalo le nekaj (na primer v Celju, Ljubljani in Mariboru). Mrežo ljudskih knjižnic in knjižnični sistem smo sicer prevzeli po vzhodnih, socialističnih državah, vendar smo se pri njihovem razvoju oprli na mednarodne strokovne standarde, ki so praviloma močno presejali ekonomske sposobnosti večine lokalnih skupnosti, ustanoviteljic ljudskih knjižnic. Dejstvo, da so nastale kot plod politične akcije in ne kot posledica izvornih potreb lokalnih skupnosti, se še danes, več kot pol stoletja po njihovi uvedbi, kaže v problematiki financiranja knjižnične dejavnosti na lokalni ravni. Oblasti so se ob podpori strokovnih krogov zatekle k angažiranju vseh razpoložljivih virov, da bi jih razvile, pri čemer se je nacionalna knjižnica z relativno velikim številom zaposlenih strokovnjakov ponujala kot sprejemljiva možnost. Pospeševalna služba za ljudske knjižnice v obliki matične službe in matičnih knjižnic, brez jasnih pristojnosti in določene obsega nalog, je bila v razmerah nerazvitega knjižničnega sistema skoraj idealna rešitev. Vendar je ta aktivistični pristop, ki je bil usmerjen le v razvoj ene vrste knjižnic, naletel na strokovni korektiv v društvu bibliotekarjev in v nacionalni knjižnici. Bibliotekarji, ki so izhajali iz znanstvenih knjižnic, so že v petdesetih letih dovolj glasno opozarjali, da tudi druge vrste knjižnic potrebujejo službo, ki bi skrbelo za njihov razvoj, in poudarjali, da je razvoj sistema dolgoročno nemogoč brez znanstveno raziskovalnega dela na področju bibliotekarstva.

Matične knjižnice so bile uzakonjene prej kot pa so bile teoretično domišljene in v strokovnih krogih sta se razvili dve različni pojmovanji matične službe in matičnih dejavnosti, od katerih je vsako imelo svoje težišče. Prvi, izvorni koncept matične službe oziroma matičnih dejavnosti, je izhajal iz potrebe po čim hitrejšem razvoju ljudskih knjižnic. Aktualen je bil predvsem v petdesetih letih, ko so matične dejavnosti v Jugoslaviji izvajali bibliotečni centri. Drugi koncept matičnosti je bistveno širši, saj zajema dejavnosti, ki naj bi zagotavljale usklajen razvoj celega knjižničnega sistema, izvajanje sistemskih nalog in razvojno-raziskovalno delo. Širši koncept matičnosti, ki naj bi ga na republiškem nivoju izvajala nacionalna knjižnica, je bil bližji strokovno zahtevnejšim knjižnicam. Prodril je tudi na jugoslovanskem nivoju in bil v Sloveniji potrjen z Zakonom o knjižničarstvu iz leta 1982. Vendar nobeden od teh dveh konceptov v praksi ni prevladal, prav tako med njima ni prišlo do harmonizacije. To dejstvo se je vsa leta odražalo v neusklajenih stališčih bibliotekarjev glede organizacije matične službe in njenih nalog, v različnih strokovnih interpretacijah zakonskih določb, v težavah pri imenovanju matičnih knjižnic in nejasnih pristojnosti glede razvoja knjižničnega sistema.

Matične dejavnosti so tako v razmerah, ko je bila večina ljudskih knjižnic brez kvalificiranih strokovnih delavcev, v času, ko še ni bila uveljavljena razlika med bibliotekarsko znanostjo in stroko, med bibliotekarsko teorijo in knjižničnim sistemom ter v obdobju, ko državni aparat na republiški ravni še ni bil toliko razvit, da bi bil sposoben opravljati svoje naloge, vključevale bolj ali manj brez izjeme vse, kar je presegalo osnovne dejavnosti knjižnic. To so bile naloge, ki jih v razvitih sistemih opravljajo državna uprava, formalni izobraževalni sistem, različni inštituti, uradi in zavodi ter strokovna združenja. Evidentiranje in statistično spremljanje javnih knjižnic, njihov nadzor (inšpekcija) in posledično pritisk ter uveljavljanje predpisanih zakonskih rešitev pri ustanoviteljih knjižnic, gotovo sodijo na področje državne uprave. Izobraževanje bibliotekarjev in priprava študijskih programov sodita na področje formalnega izobraževanja, prav tako teoretično raziskovalno delo. Razvojne in aplikativne projekte, potrebne za razvoj sistema na drugih področjih opravljajo inštituti. Z določanjem in oblikovanjem strokovnih postopkov ter navodil, potrebnih za implementacijo strokovnih rešitev, se drugje ukvarjajo zavodi (na primer zavod za šolstvo ali zavod za spomeniško varstvo). Ob vsem tem naj bi državna matična knjižnica izvajala tudi systemske naloge, kot so na primer vodenje centralnih katalogov, centralna katalogizacija slovenskega tiska in medbibliotečna izposoja. Kot pospeševalna služba pa naj bi obiskovala knjižnice in jim svetovala pri strokovnih zadevah. Obenem pa naj bi delovala tudi politično, saj je bila med njenimi nalogami že od samega začetka tudi »...pomoč knjižnicam pri uveljavljanju družbenega interesa za napredek in razvoj knjižničarske službe in dejavnosti v kontaktih z občinskimi skupščinami in kulturnimi skupnostmi ter s pristojnimi republiškimi organi«. Teh zahtevnih in nezdružljivih nalog seveda občinske matične knjižnice niso mogle izvajati in njihovo breme je padlo na republiško matično knjižnico. Posebej še, ker se je uveljavila ideja, da nacionalna knjižnica v celoti, to je z vsem svojim osebjem, podpira in izvaja te dejavnosti. Tako stališče je sicer koristilo njenim financerjem, ki so lahko nacionalni knjižnici nalagali dodatne naloge, dolgoročno pa je škodovalo tako nacionalni knjižnici, kot tudi knjižničnemu sistemu v celoti. Vedno nove in nove systemske naloge so knjižnico izčrpale in jo privedle do tega, da je v prid razvoja sistema začela zaostajati pri izvajanju svojih temeljnih funkcij nacionalne knjižnice. Druga negativna posledica uvajanja matičnih knjižnic je bila, da so bile zaradi favoriziranja koncepta matične knjižnice, to je egalitarizma par excellence, žrtvovane študijske oziroma pokrajinske knjižnice.

Matična služba s svojimi dejavnostmi in matične knjižnice so po štiridesetih letih dokončale svoje naloge. Razvoj slovenskih ljudskih, splošnoizobraževalnih oziroma splošnih knjižnic v okviru koncepta matičnih knjižnic je gotovo zgodba o uspehu, ki sta ji bila vzrok posrečeno sovpadanje političnih in strokovnih interesov. S pomočjo matičnih dejavnosti, ki jih je opravljala republiška matična knjižnica, nam je uspelo v Sloveniji zgraditi knjižnični sistem, ki je primerljiv z razvitimi evropskimi državami. Ta pa bi sedaj za svoj usklajen razvoj potrebo-

val strokovno neodvisne organizacije oziroma centre z jasno določenimi nalogami in pristojnostmi, ki bodo deležni politične in finančne podpore vseh ministrstev, pristojnih za knjižnice, ki opravljajo knjižnično dejavnost kot javno službo. Novi zakon o knjižničarstvu na tem področju ni prinesel prepotrebnih sprememb. Torej je čas, da stroka predlaga ustrezne rešitve.

Viri in literatura

1. Berčič, Branko. Medsebojno povezovanje, neposredna naloga v sedanjem razvoju slovenskega knjižničarstva. Obvestila republiške matične službe, 1975, št.14, str.1-9.
2. Berčič, Branko. Slovensko knjižničarstvo dvajset let po osvoboditvi. Knjižnica, 1965, l. 9, št. 1-4, str.5-12.
3. Blaca, Adem. Organizacija matične službe u nacionalnim bibliotekama sa osvrtom na matičnu službu Narodne biblioteke SR Srbije. V: Pregled rada Zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka: II (1965-1966). Zagreb, 1967, str.109-119.
4. Dolar, Jaro. Lenin in knjižnice. Knjižnica, 1970, l. 14, št. 1/4, str. 5-7.
5. Inšpekcija ljudskih knjižnic. Knjižnica, 1957, l. 1, št. 3, str. 26.
6. IV. Kongres knjižničarjev Jugoslavije. Knjižnica, 1959, l. 3, št. 1-4, str. 135-139.
7. Jakac-Bizjak, Vilenka. Narodna in univerzitetna knjižnica – 50 let strokovnega dela. V: Ob 50-letnici Narodne in univerzitetne knjižnice. Ljubljana, 1996, str. 91-112.
8. K ustanavljanju matičnih knjižnic. Knjižnica, 1962, l. 6, št. 1-2, str. 60-61.
9. Kamenik, Ignac. Pota slovenskega splošnoizobraževalnega knjižničarstva in njegov sedanji trenutek. Knjižnica, 1978, l. 22, št. 3-4, str. 175-190.
10. Kodrič-Dačić, Eva. Neuspešni poskusi za sprejem zakona o javnih knjižnicah v Kraljevini Jugoslaviji v letih 1929-1935. Knjižnica, 2000, l. 44, št. 3, str. 7-29.
11. Kodrič-Dačić, Eva. Matija Čop in njegov prispevek k slovenskemu bibliotekarstvu. Knjižnica, 1997, l. 41, št. 2/3, str. 17-31.
12. Korže, Ančka. Matična knjižnica v občini. Knjižnica, 1961, št. 1-4, str. 49-61.
13. Krupska, Nadežda. Šta je pisao i govorio Lenjin o bibliotekama. Beograd, 1950.
14. Le developpement des bibliotheques publiques en Amerique Latine. Paris, 1953.

15. Lexikon des Bibliothekswesens. Bd. 1-2. Leipzig, 1975.
16. Novljan, Silva. Splošnoizobraževalne knjižnice v letu 1990. Ljubljana, 1991.
17. Novljan, Silva. Splošne knjižnice: poročilo za leto 2001. Ljubljana, 2002.
18. Ob tridesetletnici oblikovanja temeljev sodobnega slovenskega knjižničarstva. Knjižnica, 1974, l. 18, št. 1-2.
19. Pirjevec, Avgust. Knjižnice in knjižničarsko delo. Celje, 1940.
20. Posebne naloge narodnih knjižnic in njih pomen za znanstveno delo. Knjižnica, 1959, l. 3, št. 1-4, str. 5-12.
21. Pregelj, Bogo. Delo knjižničarja v ljudski knjižnici. Ljubljana, 1950.
22. Republiška inštruktorska skupina. Knjižnica, 1963, l. 7, št. 1-2, str. 91-92.
23. Resolucija zborovanja slovenskih knjižničarjev, Kranj, 16.-18.XI. 1962. Knjižnica, 1962, l. 6, št. 3-4, str. 203-207.
24. Resolucija zborovanja slovenskih knjižničarjev. Knjižnica, 1960, l. 4, št. 1-4, str. 5-11.
25. Rijavec, Josip, Marija Zidar. Slovenske knjižnice. Ljubljana, 1951.
26. Rojnić, Matko. Neka pitanja organizacije i unapredjenja rada nacionalnih biblioteka. V: Pregled rada Zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka: II (1965-1966). Zagreb, 1967, str. 67-91.
27. Rupel, Mirko. Republiška matična knjižnica. Knjižnica, 1962, l. 6, št. 3-4, str. 105-114.
28. Smernice za budući rad. V: Prvi kongres bibliotekara F.N.R. Jugoslavije. Beograd, 1950, str. 87-89.
29. Standardi za javne knjižnice. Ljubljana, 1975.
30. Stevin, Nada. Matične biblioteka. V: Peti kongres Saveza Društva bibliotekara Jugoslavije. Sarajevo, 1964, str. 103-112.
31. Stevin, Nada. Matična služba i organizacija matične službe nacionalnih biblioteka Jugoslavije. V: Pregled rada zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka : II (1962-1964). Beograd, 1964, str. 70-77.
32. Šlajpah, Mara. Slovenske knjižnice v planskem obdobju 1964-1970. Knjižnica, 1964, l. 8, št. 1-2, str. 3-6.
33. Šmalc, Leopold. Organizacija in koordinacija znanstvenega dela v knjižnicah. Knjižnica, 1958, l. 2, št. 1-4, str. 49-52.
34. Uredba ministrstva za prosveto o ljudskih knjižnicah. Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, Ljubljana, 1945, št. 37, str. 169.
35. Uredba ministrstva za prosveto o ustanovitvi okrožnih študijskih knjižnic. Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, Ljubljana, 1945, l. 1/2, št. 37, str. 169.

36. Uredba ministrstva za prosveto o ustanovitvi okrožnih študijskih knjižnic za celjsko, mariborsko in novomeško okrožje. Uradni list Ljudske Republike Slovenije, 1946, št.19, str. 53-54.
37. Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, Ljubljana, 1945, l. 1/2, št. 46, str. 225-226.
38. Veselko, Maks. Matične knjižnice, centri za razvoj knjižničarstva v občini. Knjižnica, 1964, l. 8, št. 3-4, str. 87-95.
39. Vižintin, Avgust. O nekaterih problemih slovenskega knjižničarstva. Knjižnica, 1961, l. 5, št. 1-4, str. 14-25.
40. Zakon o knjižnicah. Uradni list Ljudske Republike Slovenije, 1961, l. 18, št. 26, str. 391-394.
41. Zakon o knjižničarstvu. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, 1982, št. 27, str. 1750-1751.
42. Zapisnik XIV sastanka Predsjedništva Zajednice jugoslavenskih nacionalnih biblioteka. V: Zajednica jugoslavenskih nacionalnih biblioteka II. 1965-1966. Zagreb, 1967, str. 31-37.

Dr. Eva Kodrič Dačić je zaposlena v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani kot vodja Državne matične službe za knjižničarstvo.
Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana
Naslov elektronske pošte: eva.kodric-dacic@nuk.uni-lj.si